

s. 114-130; a.mlf., *el-Esmâ ve's-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 499, vr. 1^b-6^b, 7^a-11^b, 48^{a-b}, 49^b-50^a, 52^a-240^b; İbn Hazm, *el-Faşl*, II, 120-122, 138-139, 150-152, 162-165, 173; a.e. (Umeyre), II, 138-139, 162-165, 341-346; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân* (nşr. M. S. Besyüni Zağlül), Beyrut 1410/1990; a.mlf., *el-Esmâ ve's-şifât* (İmâdüddin), I, 30-32, 163-187, 196-197, 230; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyüni), Kahire 1968, s. 25; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 141-144; Gazzâlî, *el-Makṣadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 17-38, 64, 162-174, 181-186, 192-196; İbn Atıyye, *el-Muḥarrerü'l-vecz*, Fas 1400/1980, VII, 213-214; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-akṣâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 2^b-5^b, 6^b, 7^a, 9^a, 16^a-58^b; Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî, *el-Mu'teber*, Haydarâbâd 1357-58, III, 128; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'ü'l-beyyînât* (Sa'd), s. 21-33, 40-43, 77-86, 92-102, 109-113, 357-367; a.mlf., *Meḫâṭıhu'l-ğayb*, I, 119-134; XV, 66, 68-69, 71-72; XXII, 12-13; Affüddin et-Tilimsânî, *Şerḫu'l-esmâ'ü'l-hüsnâ*, İzmîr Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. 11342, vr. 4^b-5^b; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, I, 41-42, 205; II, 124-131, 146; III, 297-298, 318; IX, 79; XII, 271; XIII, 193-194; a.mlf., *İnşâ'ü'd-devâ'ir* (nşr. H. S. Nyberg), Leiden 1919, s. 27-32; Kurtubî, *el-Câmî*, Beyrut 1408-1409/1988-89, I, 109-110; Nevevî, *el-Ezkâr*, Kahire 1375/1956 — İstanbul, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), s. 111-113, 117, 348, 350; a.mlf., *Şerḫu Şaḫîṭi Müslim*, Kahire 1349, XVII, 5-6; İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ* (nşr. H. Muhammed Mahlûf), Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), I, 216-219; Kâşânî, *İstılâḫâtü's-şüfiyye* (nşr. Nebîl Safvet), London 1991, s. 91-130; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'an*, II, 269; III, 257; Kureşî, *el-Cevâhîrü'l-muḫıyye*, I, 21-29; a.e., Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 840, vr. 5^b-6^b; nr. 841, vr. 3^b-5^a; Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, II, 258-265; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-hak'ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 101-102, 123-133, 158-165, 174, 186; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), XI, 218-230; Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr*, Beyrut 1409/1988, III, 613-616; *Keşfü'z-zunûn*, I, 91, 158, 171, 258, 482; II, 1161, 1316, 1534, 1569; esmâ-i hüsnâ şerhleri için bk. II, 1031-1035; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, IV, 160-161, 186-208; Âlûsî, *Râḫu'l-me'ânî*, IX, 121-124; XXX, 102; *İzâḫu'l-meknûn*, I, 85-86, 335, 337, 449, 589, 616; II, 12, 29, 43, 83, 88, 107, 246, 368, 396, 418, 448, 487, 503, 546, 573, 582, 590, 594, 657, 683, 706; Ahmet Topaloğlu, *Satır-Arası Kur'an Tercümesi*, İstanbul 1976-78, II, 119, 556-557; Âgâ Büzûrg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşâñifi's-Şi'a*, Beyrut 1403/1983, II, 66-67; V, 287; XIII, 88-90; Halil İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâ'ü'l-hüsnâlar* (doktora tezi, 1985), İzmîr Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 45-47, 85-88, 91-115, 168-173, 250-260; a.mlf., "Âsar-ı Kemâl'de Yer Alan Manzum Esmâ'ü'l-hüsnâ", *DÜİFD*, IV (1987), s. 227; Muhammed Sâlih el-Useyrî, *el-Kavâ'idü'l-müşlâ ft şifâtillâh ve esmâ'ihî'l-hüsnâ*, Beyrut 1406/1986, s. 8-9, 16-17; Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ülähiyyet*, İstanbul 1987, s. 43-44, 52-55, 59, 61, 63-82; D. Gimaret, *Les Noms divins en Islam*, Paris 1988, s. 431-436; J. W. Redhouse, "The Most Comely Names", *JRAS*, XII (1880) — (1985), s. 1-69; "Esmâ'ü'l-hüsnâ", *DMT*, II, 164-166; Bekir Topaloğlu, "Allah", *DA*, II, 484-485.

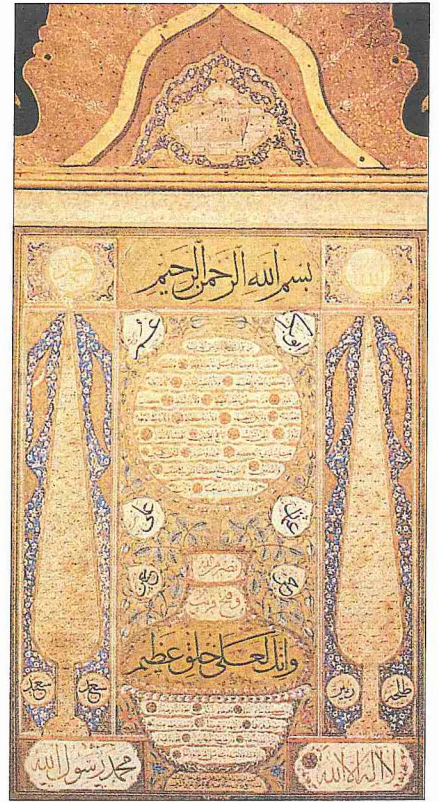
BEKİR TOPALOĞLU

ESMÂ İBRET

Osmanlı kadın hattatlarının
en önde geleni.

Tahminen 1194 (1780) yılında İstanbul'da doğdu. Serhâsekiyân-ı Hâssa Ahmed Ağa'nın kızıdır. Küçüklüğünden itibaren tanınmış hat üstadı Mahmud Celâleddin Efendi'den sülûs-nesih ve icâzet yazılarını meşketmeye başladı. Hakkında bilinenler az olmakla beraber halen Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan ve onun tarafından yazılmış olan 1209 (1795) tarihli büyük ebattaki (97 × 50 cm.) hilye levhasının (G Y 423) arkasında yer alan bilgiler hayatına dair bazı ipuçları vermektedir. Buna göre hilyeyi yazdığı tarihte on beş yaşlarında bulunan Esmâ'nın hat meşklerini hocası Mahmud Celâleddin'in meşk cüzdanında gören Mehmed Sâlim Ağa adlı bir kaftancı bu hilyeyi Esmâ'ya yazdırmış, ancak küçük bir kızın bu kadar güzel yazabileceğine inanmadığı için tahkik ettirip sonunda onun elinden çıktığına kanaat getirmiştir. Bir hanımın böyle bir hilye yazmasından ibret duyulması için hattatlıktan icâzet aldığı sırada ismine "İbret" ilâve edilerek bu hilye Sâlim Ağa tarafından III. Selim ve vâlidisi Mihrişah Sultan'a gönderilmiştir. Karşılığında padişahın 500 kuruş ve gümrükten sağ 40 akçe yevmiye ihsan edilip Esmâ İbret hocası Mahmud Celâleddin Efendi'ye nikâhlanmıştır.

Esmâ İbret'in müzelerde ve hususi koleksiyonlarda sülûs-nesih hattıyla yazdığı birkaç hilyesi mevcuttur. Bunlardan biri yukarıda zikredilen hilyenin aynı tarihli bir benzeri olup Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır (nr. 2763). Ancak her iki hilye de klasik formda yazılmış olmayıp içinde esmâ-yı hüsnâ ve Hz. Peygamber'in isimleri bulunan iki servi ağacı sağ ve sol tarafına yerleştirilmiştir. Esmâ bint Ahmed imzalı ve 1222 (1807) tarihli klasik tarzda bir diğer hilye ile (TEM, nr. 2712) bir *Delâ'ilü'l-hayrât* (İÜ Ktp., Yıldız, nr. A. 5566), da yazmış olup ayrıca bazı kıtaları da tesbit edilen Esmâ İbret'in bugüne kadar celî-sülûs hattına rastlanmamıştır; ancak kadın hattatlar arasında ilk hatırlanacak olanıdır ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın deyişiyle "kadıncağız merdâne yazmıştır". Yazısının ulaştığı seviye-

Esmâ İbret Hanım'ın sülûs-nesih hattıyla yazdığı hilye-i şerif (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 2763)

yi gösteren şöyle bir hadise nakledilir: Yüksek mevki sahibi bir zat bir ramazan günü Mahmud Celâleddin Efendi'den bir en'âm-ı şerif ister. Hazırda böyle bir eseri bulunmadığı için canı sıkılan Mahmud Celâleddin'in üzüntüsünü akşam eve geldiğinde farkederek hanımı Esmâ İbret bunun sebeğini öğrenince, "Ben sizin yazınızı taklit ederek bir en'âm-ı şerif yazmıştım, ama istenilen derecede güzel ve sanatlı olmasa gerektir" diyerek en'âmı kocasına gösterir. Mahmud Celâleddin, hanımının nesih hatında eriştiği başarının derecesine hayran olup bazı yerlerini tashih ederek kendi imzasını koyduktan sonra en'âm-ı şerifi sipariş sahibine ulaştırır. Durumu da gizlemediği için hanımının bu başarısı takdir edilir.

Esmâ İbret'in ölüm tarihi belli değildir. Eyüp Sultan civarındaki Şeyh Murad Dergâhı hazîresinde kocası Mahmud Celâleddin'in yanına defnedildiğine dair bir rivayet mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 166; Cl. Huart, *Les Calligraphes et les miniaturistes de l'orient musulman*, Paris 1908, s. 192; İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 85-87; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, İstanbul 1982, nr. 45; a.mlf., *İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı*, İstanbul 1992, s. 206; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 200-201; Mahmud Tâhir, "Mahmud Celâleddin Efendi", *İkdâm*, 3 Ramazan 1325/10 Teşrinievvel 1907; TA, XX, 14; R. Ekrem Kocu, "Esmâ İbret Hanım", *İst.A*, X, 5306-5307.

M. UĞUR DERMAN

ESMÂ ve KÜNÂ

(الاسماء والكنى)

Hadis râvilerinin isim
ve künyelerini konu alan ilim dalı.

Klasik hadis kitaplarında rivayetler râvilerin isim (çoğulu esmâ) ve künyelerini (çoğulu künâ) ihtiva eden senedlerle birlikte zikredildiği için rivayetlerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi râvilerin tanınmasına ihtiyaç gösterir. Râvilerin bir kısmı sadece künyesi veya ismiyle, bir kısmı da hem künyesi hem ismiyle tanınmıştır. İsmiyle tanınan bir râvinin künyesiyle anılması veya künyesiyle bilinen râvinin ismiyle zikredilmesi karışıklığa yol açtığı gibi isim ve künyelerin birbirine benzemesi de senedlerin değerlendirilmesinde zorluklar meydana getirmiş, hatta bazı yanlışlıklara yol açmıştır. İsim veya künye benzerliğinin sebep olduğu hataların başında, bir fikrin onun aksini savunan kimseye nisbet edilmesi gelmektedir. Meselâ abdest alırken ayakları meshetmek gerektiğini savunan İmâmîyye mezhebine mensup İbn Cerîr et-Taberî, kendisiyle aynı adı ve künyeyi taşıyan meşhur müfessir ve Sünnî âlimi Muhammed b. Cerîr et-Taberî sanılmıştır. Kısaltma düşüncesiyle isim zikretmeyip sadece künyeyi söylemek bazı yanlışlara sebep olmuş, bir rivayet kusunun gizlemek maksadıyla râvinin meşhur olmayan ad veya künyesiyle anılması da (bk. TEDLİS) kasıtlı hatalar doğurmuştur. Öte yandan bir râvinin künyesiyle isminin arasına müstensihin dik-katsizliği yüzünden "an" edatının yazılması, aynı şahsın birbirinden rivayette bulunan iki kişi zannedilmesine yol açmıştır. Bunun aksi de görülmüş, biri künyesiyle, diğeri ismiyle anılan iki râvi künye ile ismin birleştirilmesi sebebiyle tek şahıs zannedilmiştir. Bundan dolayı esmâ ve künâ hadis usulü ilminin ko-

nularından biri kabul edilmiş, rivayetlerin doğru değerlendirilmesine yardımcı olmak üzere rivayet zincirinde yer alan şahısların isim ve künyelerini inceleyen esmâ ve künâ kitapları kaleme alınmıştır.

İbnü's-Salâh esmâ ve künâ konusunu dokuz kısma ayırmıştır. 1. Künyeleriyle adlandırılıp ayrıca isimleri olmayanlar: **Fukahâ-i seb'a***dan Ebû Bekir b. Abdurrahman, hadislerin toplanmasını sağlayan Medine valisi ve kadısı muhaddis tâbiî Ebû Bekir b. Muhammed gibi. Bu grupta bulunanlardan bir kısmının ayrıca bir künyesi vardır. 2. Künyesiyle tanınıp ismi bilinmeyenler: Sahâbeden Ebû Ünâs b. Züneym el-Leysî ve Hz. Peygamber'in âzâtısı Ebû Müvehibe gibi. 3. Künyeleri ve isimleri bulunduğu halde bir başka künyeyi lakap olarak alanlar. Bunların en tanınmış Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Tâlib olup Ebû Tûrâb künyesi kendisine lakap olarak verilmiştir. Hadis hâfızı ve fakih tâbiî Ebû Abdurrahman Abdullah b. Zekvân da Ebû'z-Zinâd lakabıyla tanınır. 4. İki veya daha fazla künyesi olanlar. Hadis hâfızı ve müfessir İbn Cüreyc, Ebû Hâlid ve Ebû'l-Velîd künyeleriyle anılır. İbnü's-Salâh, hocası Mansûr b. Ebû'l-Meâlî en-Nisâbü'rî'nin Ebû Bekir, Ebû'l-Feth ve Ebû'l-Kâsım olmak üzere üç künyesi bulunduğunu söylemektedir. 5. Künyesi kesin olarak bilinmeyenler. Hz. Peygamber'in çok sevdiği sahâbi Üsâme b. Zeyd'in künyesinin Ebû Zeyd, Ebû Muhammed, Ebû Abdullah veya Ebû Hârice olduğuna dair dört farklı rivayet vardır. 6. Künyesi bilinmekle beraber isminde ihtilâf edilenler. Kendisinin ve babasının adı hakkında yirmiden fazla rivayet bulunan Ebû Hüreyre bunun tipik örneğidir. 7. Hem künyesinde hem adında ihtilâf edilenler. Bunların sayısı çok azdır. Hz. Peygamber'in âzâtısı Sefîne'nin adının Umeyr, Sâlih veya Mihrân, künyesinin Ebû Abdurrahman veya Ebû'l-Bahterî olduğu söylenmektedir. 8. İsminde ve künyesinde ihtilâf edilmeyip her ikisiyle de tanınanlar. Dört fıkıh mezhebinin imamı bu gruba örnek olarak verilebilir. 9. İsminden çok künyesiyle tanınanlar: Ebû İdrîs el-Havlânî künyesiyle tanınan Âizullah b. Abdullah ile Ebû İshak es-Sebîî künyesiyle tanınan Amr b. Abdullah gibi.

Râvilerin isim ve künyeleriyle ilgili olarak III. (IX.) yüzyıldan itibaren tanınmış muhaddisler tarafından çeşitli eserler kaleme alınmış olup bunların başlıcaları şunlardır: 1. Buhârî (ö. 256/870), *Kitâ-*

bû'l-Künâ. 1000 kadar râvi hakkında kısa bilgiler ihtiva eden eser müellifin *et-Târîhu'l-kebir*'ini tamamlayıcı mahiyettedir (Haydarâbâd 1360). 2. Müslim, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*². Mutâ' et-Tarâbîşî, Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunan eserin tıpkıbasımını geniş bir mukaddimeyle birlikte yayımlamış (Dımaşk 1404/1984), Abdürrahim Muhammed el-Kâşgarî de kitabı tahkik ederek iki cilt halinde neşretmiştir (Medine 1404/1984). 3. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mukaddemî, *Kitâbü't-Târîh ve esmâ'ü'l-muhaddişin ve künâhüm*. Ashap ve tâbiînden olan 973 râvinin isim ve künyesini belirttikten sonra "Ma'rifetü'r-ricâl" başlığıyla bazı râviler hakkında kısa bilgiler veren eser İbrâhim Sâlih tarafından yayımlanmıştır (Küveyt-Beyrut 1413/1992). 4. Ebû Bîşr ed-Dülâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*². Hz. Peygamber'in isim ve künyelerini dair rivayetlerle başlayan eser ashap, tâbiîn ve diğer muhaddislerin künyelerini alfabetik olarak kaydetmektedir. İki cilt halinde yayımlanan (Haydarâbâd 1322) eserdeki hadis ve diğer rivayetlerle râvilerin fihristini hazırlayan Adnan Ali Şellâk bu çalışmasını *Fihrisü'l-eḥâdiş ve'l-âşâr li-Kitâbi'l-Künâ ve'l-esmâ*² adıyla neşretmiş (Beyrut 1407/1987), daha sonra Ebû Yâsir İşâmüddin b. Gulâm Hüseyin eserindeki hadisleri fıkıh bablarına göre sıralayarak *et-Taşnifü'l-fıkhi li-eḥâdişi Kitâbi'l-Künâ ve'l-esmâ*² adıyla iki cilt halinde yayımlamıştır (Kahire - Beyrut 1411/1991). 5. Hâkim el-Kebîr, *Kitâbü'l-Esmâ ve'l-künâ*. Kettânî'nin on dört cüz olduğunu ve benzeri eserlerde bulunmuş bilgileri ihtiva ettiğini söylediği eserin II. cildi Süleymaniye (Pertev Paşa, nr. 451) ve Ezher kütüphanelerinde (nr. 365/1, mustalah 228, nr. 138) bulunmaktadır. Zehebî, alfabetik olmayan bu eseri alfabetik sıraya koyarak çalışmasına *el-Muktenâ fî serdi'l-künâ* adını vermiştir (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1531). 6. Ebû Ahmed Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. İshak, *Kitâbü'l-Esmâ ve'l-künâ* (Edirne, Selimiye Ktp., nr. 319). 7. İbn Abdülber en-Nemerî, *Kitâbü'l-İstügnâ fî ma'rifetü'l-künâ*. 2513 kişinin isim ve künyeleri hakkında bilgi veren bu hacimli eser üzerinde Abdullah Merhûl Sevâlime Mekke'deki Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora çalışması yapmıştır. 8. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'n-nikâb 'ani'l-esmâ ve'l-elkâb*. Barbier de Meynard eseri *Journal Asiatique*'de yayımlamış-